

چکیده

اسلام نه تنها عبادت و بندگی بلکه مکان عبادت را نیز به جنس مرد اختصاص نداده و مردانه اعلام نکرده است. پس زنان نیز همچون مردان می‌توانند در مساجد حضور یابند و به عبادت و بندگی بپردازند و با در مسائل سیاسی، فرهنگی و... شرکت کنند.

از این رو مقاله حاضر، با روش توصیفی - تحلیلی، به بررسی حضور زنان در مسجد می‌پردازد و براساس آموزه‌ها و تعالیم دینی این مسئله را بررسی می‌کند.

◀ کلیدواژه‌ها: زنان، حضور، مسجد، آموزه‌های دینی

مسجد؛ تاریخچه و اهمیت

سخن نغز و حکیمانه‌ای که متضمن زیباترین تشبیه و رساترین عبارت است و رابطه مسلمان مؤمن را با مسجد به تصویر می‌کشد این است که: «المؤمن فی المسجد کالسمک فی الماء: مؤمن در مسجد چون ماهی در آب است» (غزالی، ج ۱: ۲۱۳)، که در عین بلاغت، از نهایت وابستگی و تعلق خاطر رهپویان وادی ایمان به کانون مسجد خبر می‌دهد.

به نظر می‌رسد در چشم‌انداز اسلامی، مؤثرترین ابزار انتقال و اشاعه اندیشه والای قرآنی، مسجد است؛ و در راستای همین نقش کلیدی است که پاسداشت واقعی اسلام به پاسداشت و احیای مساجد گره می‌خورد و در منظر قرآنی، بازدارندگان از احیای مساجد ستمکارترین مردم معرفی می‌شوند. «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ» (البقره/ ۱۱۴)

جاذبه‌های فطری نهفته در نهاد آدمی، همواره او را در طول تاریخ به سوی تسلیم و پرستش فراخوانده و به سوی کمال مطلوب سوق داده است. در راستای جهان‌بینی و چگونگی معرفت بشری در تصور و تجسم کمال مطلوب است که عبادتگاه‌ها و کرنشگاه‌های مختلف شکل گرفته است.

گفتنی است، برخلاف فرزانه‌گانی که مبدأ تاریخ بشریت را بت پرستی دانسته‌اند (بازرگان، ۱۳۴۰: ۱۸۲)، تاریخ‌نگاری قرآنی، آدم ابوالبشر را نخستین وجود توحیدمدار معرفی می‌نماید. بنابراین بت پرستی پدیده‌ای است که در اثر تقدیس جسد آدم ابوالبشر به وسیله فرزندان او به وجود آمده (قضایی، ۱۳۶۴: ۱۹۶) و به دنبال چنین اعتقادی معابد مختلفی شکل گرفته است. در عربستان در دوره جاهلیت هم «کعبه» مقدس‌ترین و بااهمیت‌ترین معابد محسوب می‌شد. مقارن با ظهور اسلام، شاخص‌ترین مناصب

حضور زنان در مسجد

محمود شهنازی

آموزگار مدرسه بصیرت - زرین شهر

اجتماعی و سیاسی - مانند سقايت، حجاب، سدان، و ... مرتبط با این مکان گره می خورد (آیتی، بی تا: ۲۶).

هرچند بنیان گذاری مسجد در تاریخ اسلام، با تشکیل حکومت اسلامی در مدینه منوره، توسط پیامبر اکرم (ص) همزاد بوده است اما از قرآن و مصادر اسلامی این گونه برمی آید که در دیگر ادیان توحیدی نیز چنین پایگاه عبادی وجود داشته و مسلمانان با این مفهوم آشنا بوده اند. مسجد الحرام و مسجد الاقصی را قرآن در سوره های مکی، یعنی زمانی که هنوز از تأسیس مسجد توسط رسول اکرم (ص) خبری نبوده است، به همان نام «مسجد» می آورد. «سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ» (الإسراء/۱)

مسجدسازی در هر کجا که مسلمانان راه می یافتند، قطعی بود و اساساً پیامبر (ص) در قراردادی که با گرویدگان به اسلام مطرح می کرد، اقامه نماز جماعت را شرط می نمود که لازمه آن تأسیس مساجد بود؛ لذا پس از رحلت آن حضرت همراه با گسترش اسلام و گرایش روزافزون مردمان سایر ممالک به اسلام، مسجدسازی نیز توسعه یافت. گاهی این مساجد بر ویرانه های معابد در کشورهای فتح شده ساخته می شد (قابل، ۱۳۷۵).

به طور کلی فرایند ظهور و روند تحول و تطور مساجد در قرون و اعصار مختلف اسلامی، همان گونه که تا به حال پیش رفته و تبلوری از هنر معماری جهان اسلام است، همچنان ادامه خواهد یافت.

حضور زن در مسجد

تاریخ جوامع گذشته نشان می دهد که دین همواره محور قوانین مدنی و منشأ اجتماعات و تشکل های گروهی به شمار می رفته است و اساساً مذهب فصل الخطاب کلیه منازعات و اختلافات قومی و قبیله ای بوده و هنجارهای اجتماعی را رقم می زده است. خداوند متعال، همان طور که در مسئله عبادت و بندگی به طرح عام و خاص نپرداخته در بیان مکان عبادت نیز دستور اختصاصی بودن و زنانه و مردانه بودن آن را صادر نکرده، بلکه در بیان آهنگین قرآنی فرموده است. «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ» (آل عمران/۹۶)

در این آیه کلمه «ناس» را مطرح فرموده که بدیهی است زن نیز صاحب مقامی است که با مرد به واژه «ناس»

مفهوم عینی می بخشد و استثنا بر دار نیست. پس مسجد خانه زن و مردان است، همان طوری که ام المساجد چنین است و هر دستوری که اسلام در خصوص مساجد، به مسلمانان تکلیف نموده خاص مردان نیست و دلیلی نیز به این ویژگی ساختگی مشهود نیست.

راهبردهای دینی در مرزبندی های اخلاقی و مناسبات صحیح اجتماعی، هیچ گاه خواستار انزوای اجتماعی و سیاسی و فرهنگی زن نبوده است، بلکه نحوه انجام بعضی از تکالیف را بنابر اقتضای شرایط جسمی و اجتماعی وی برعهده خود زن نهاده و با اعطای رخصت ها، الزام را از زن برداشته است، مانند دو حدیث زیر:

■ پیامبر اکرم (ص) ضمن سفارشی به امام علی (ع) می فرماید: «یا علی، لیس علی النساء جمعة و لا جمعة و لا اذان و لا إقامة؛ یا علی برای زنان الزامی جهت شرکت در نمازهای جمعه و جماعت و گفتن اذان و اقامه نیست» (مجلسی، ۱۹۸۳م، ج ۸۱: ۱۱۵).

■ امام صادق (ع) می فرماید: «خیر مساجد نساءکم البیوت؛ خانه ها بهترین مسجد برای زنان است» (من لا یحضر، ج ۱: ۲۵۳).

همچنین حدیثی از رسول خدا (ص) وارد شده است که فرمود: «إذا استأذنت أحدکم امرأته إلى المسجد فلا یمنعها؛ هنگامی که زنانان اجازه رفتن به مسجد خواستند، مانع نشوید» (نوری طبرسی، ۱۳۸۲هـ.ق، ج ۱: ۲۴۲). در روایتی دیگر نیز آن حضرت حضور زنان در مسجد را اجازه داده اند: «لا تمنعوا إماء الله مساجد الله؛ کنیزان خدا را از مساجد خدا باز ندارید» (فیض کاشانی، ۱۴۰۳هـ.ق، ج ۳: ۱۰۴).

عده ای چنین پنداشته بودند که زنان فقط هنگام روز مجاز به رفتن به مساجد هستند، و در نمازهای مغرب و عشاء، که مصادف با تاریکی شب است، زنان نباید برای نماز به سوی مسجد خارج شوند؛ لذا پیامبر اکرم (ص) جهت مبارزه با این پنداشت غلط فرمودند: «إذا استأذنت نساءکم باللیل إلى المسجد فأذنوا لهن؛ چون زنان شما شب هنگام برای رفتن به مسجد از شما اذن بخواهند، اجازه دهید» (احسان بخش، ۱۳۷۱هـ.ش، ص ۲۷۱). در بیانی دیگر نیز فرمود: «لا تمنعوا نساءکم المساجد باللیل؛ زنان خود را شب هنگام از رفتن به مسجد منع نکنید (همان: ۲۸۰). مهم تر از مطالب بیان شده، سخن خداوند متعال در قرآن است که به آن می پردازیم. آورده اند که در زمان رسول خدا (ص)، زنان همیشه برای ادای فریضه نماز پشت سر ایشان خانه را

تاریخ جوامع

گذشته نشان

می دهد که دین

همواره محور

قوانین مدنی و

منشأ اجتماعات و

تشکل های گروهی

به شمار می رفته

است

به قصد مسجد ترک می‌کردند. در هنگام نمازهای مغرب و عشا و صبح که هوا تاریک بود، تعدادی از جوانان بر سر راه آن‌ها می‌نشستند و برایشان ایجاد مزاحمت می‌کردند. لذا خداوند متعال این آیه را نازل فرمود: (بحرانی، ۱۹۹۲م، ج ۳: ۳۳۹). «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزْوَاجَكُمْ وَبَنَاتِكُمْ وَنِسَاءَ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا (الأحزاب/۵۹)؛ ای پیامبر به همسران و دختران و زنان مؤمنان بگو که پوشش‌هایشان را بر خویشان بپوشند. این موجب می‌شود که (به پاکی و عفت) شناخته شوند و مورد آزار قرار نگیرند، که خدا آمرزنده و مهربان است».

آیه مبارکه و شأن نزول آن بیانگر نکته‌ای باریک و ماندگار است و آن اینکه اسلام درباره حضور زنان در مجامع فرهنگی، علمی، اقتصادی و سیاسی و پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی از طرف آنان، حتی زمانی که مورد مزاحمت دیگران قرار می‌گیرند، به خانه‌نشینی و ایجاد محدودیت حکم نمی‌کند بلکه با ارائه طرح‌های مصونیت‌آفرین، راه را برای حضور هرچه بیشتر آنان می‌گستراند.

تاریخ صدر اسلام و عصر رسالت حضرت رسول اکرم (ص) گویای فعالیت زنان در عرصه‌های مختلف اجتماعی، مسئولیت‌ها و مأموریت‌های گوناگون آن روز است. در اینجا به برخی نمونه‌ها اشاره می‌شود.

مجاهد می‌گوید: «روزی نزد عبدالله بن عمر بودیم، از قول پیامبر (ص) نقل می‌کرد که فرمود: آیا اینان در شب به زنانشان اجازه می‌دهند که به مسجد بروند؟ پسرزاده عمر یعنی بلال بن عبدالله عمر گفت: نه، به خدا سوگند، ما به زنان خود چنین اجازه‌ای نمی‌دهیم تا بروند و آن را دغل و خدعه قرار دهند. پدرش گفت: خدا تو را به سزای خود رساند، پیغمبر (ص) فرموده است: به آنان اجازه بدهید؛ و تو می‌گویی ما به آنان اجازه نمی‌دهیم» (فهیم کرمانی، بی تا: ۵۱).

ملاحظه می‌شود که چگونه افراط و تفریط‌های ناصواب و تقدس‌مآبی‌ها در مقابل جهت‌دهی قرآن و سنت رسول اکرم (ص) باب کج‌روی‌ها و کج‌اندیشی‌ها را تا آنجا گشوده است که در سالیان دراز، زنان را از نعمت حضور در صحنه‌های عبادی، سیاسی محروم نموده‌اند و چه بسا که به صدور احادیث جعلی نیز دست یازیده‌اند. به روایت دیگری از ام عطیه بن‌گریذ؛ «پیغمبر خدا (ص) در روزهای عید که می‌خواست نماز عید بخواند، دستور می‌داد دختران و دوشیزگان و همچنین زنان و آنان که در حال عادت زانماند، از شهر

بیرون آیند و در نماز عید شرکت کنند. با این توضیح که زنان صاحب‌عادت در گوشه‌ای می‌نشستند و به خطبه عید گوش می‌دادند. یکی از زنان از پیامبر (ص) پرسید: «اگر کسی پوششی نداشته باشد که خود را بپوشاند باید چه کند؟ آیا از آمدن به جماعت و شرکت در اجتماع مسلمانان معاف است یا نه؟ فرمود: خیر، باید از یکی از خواهران دینی خود لباسی عاریه کند و در نماز و در اجتماع مسلمانان شرکت کند» (همان: ۱۳).

یکی از نکات جالب توجه در صدر اسلام این است که حضرت رسول (ص) پس از بعثت به نیت و دریافت نماز از جانب خدای سبحان، زن را در کنار مرد عملاً به صحنه اجتماعات عبادی فراخواند و در حالی که از مردان فقط علی (ع) و از زنان همسرش خدیجه کبریا (س) به آن حضرت ایمان آورده بودند، در کنار مسجدالحرام و در پیش دیدگان صدها پیروان جاهلیت و معتقدان به عدم جواز حضور زن در اجتماعات، نماز جماعت برگزار می‌کردند (ابن عبد البر، ۱۳۲۸ هـ.ق: ۶۷).

اوراق تاریخ شاهد است که زنان نه تنها نمازهای جماعت را به دعوت پیامبر (ص) پاس می‌داشتند که در بنای مساجد نیز مردان را یاری می‌کردند. مروری در تاریخ صدر اسلام و وضعیت مساجد آن روز نشان می‌دهد که زنان همواره پشت سر مردان صف‌های نماز جماعت را ترتیب می‌دادند و طبق توصیه اسلام فریضه‌های خود را با جماعت برگزار می‌کردند.

یکی از زنان مسجدی عصر پیامبر خدا (ص)، «توله بنت اسلم» است که در روز تغییر قبله در جماعت مسجد بنی حارثه، شرکت داشته و ماجرای آن روز را چنین توصیف می‌کند: «دو رکعت از نماز ظهر یا عصر را در مسجد بنی حارثه رو به قبله بیت‌المقدس خوانده بودیم که شخصی خبر آورد رسول‌الله (ص) به طرف بیت‌الحرام روی کرد. بلافاصله مردان به مکان زنان و زنان به مکان مردان تغییر محل دادند و چرخیدند و دور رکعت دیگر را هم رو به بیت‌الحرام گزاردیم». راوی آن حدیث، که نواده آن بانوست، می‌گوید: بعضی از مردان بنی حارثه به من گفتند که رسول‌الله (ص) زمانی که این داستان به او رسید فرمود: «آنان کسانی هستند که به غیب یقین پیدا کردند» (ابن عبد البر، ۱۳۲۸ هـ.ق، ذیل نوله).

